

Оцінка впливу кризових явищ на процеси формування і збереження людського капіталу

С. ДМИТРУК
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Досліджено вплив кризових явищ на процеси формування і збереження людського капіталу, визначено основні чинники, напрями та наслідки їх дії. Запропоновано заходи з мінімізації негативного впливу кризових явищ. Обґрунтовано необхідність формування інфраструктури антикризового управління людським капіталом.

Исследовано влияние кризисных явлений на процессы формирования и сохранения человеческого капитала, определены основные факторы, направления и последствия их действия. Предложены меры по минимизации негативного влияния кризисных явлений. Обоснована необходимость формирования инфраструктуры антикризисного управления человеческим капиталом.

Influence of the crisis phenomena to the processes of formation and preservation of the human capital is investigated; major factors, the directions and consequences of their action are defined. Measures for minimization of negative influence of the crisis phenomena are offered. The necessity of forming the infrastructure of anti-crisis management of human capital is proved.

Ключові слова: збереження людського капіталу, кризові явища, антикризове управління людським капіталом, інфраструктура збереження людського капіталу, економічні чинники.

Вступ. У ХХІ ст. людський капітал є визначальним чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, економічного та соціального розвитку, тому його збереження в умовах кризи є одним із стратегічних соціальних завдань на всіх рівнях. Кризові явища вже охопили всі сфери життя – ми стали свідками не тільки соціально-економічної, політичної, військової кризи, а й кризи, пов'язаної з деградацією морально-духовних цінностей. Подолання негативних наслідків сучасної кризи потребуватиме значних ресурсів і досить тривалого часу, а також інтелектуальних зусиль з боку вчених.

Розвитку теорії людського капіталу сприяли дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених – Г. Беккера, Т. Шульца, Л.Туроу, Дж. Кендрика, В. Антонюк, О. Бородіної, О. Грішнєвої, О. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, А. Колота, А. Корицького, Д. Мельничука та ін¹. Однак питання, пов'язані з оцінкою впливу кризових явищ на різні процеси, пов'язані з формуванням, розвитком, збереженням та відтворенням людського капіталу, залишаються недостатньо дослідженими в науковій літературі.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в оцінці впливу кризових явищ на процеси формування і збереження людського капіталу, визначенні основних чинників та напрямів їх дії, розробці заходів з мінімізації їх негативного впливу.

Результати дослідження. Процеси формування, розвитку та збереження людського капіталу на макроекономічному рівні відбуваються в рамках і під впливом формальних та неформальних соціально-економічних інститутів. Так, зокрема до формальних інститутів можна віднести органи державної влади (державні органи законодавчої, виконавчої та судової влади); інфраструктуру збереження здоров'я (Міністерство охорони здоров'я, державні та приватні лікарняні установи; санаторно-курортні заклади; управління охорони здоров'я в регіонах); інфраструктуру забезпечення освіти та здійснення наукової діяльності (Міністерство освіти і науки, дошкільні, середні, середні спеціальні та вищі навчальні заклади; науково-дослідні інститути, науково-дослідні заклади; інноваційні центри, бізнес-інкубатори); інфраструктуру забезпечення зайнятості (Державна служба зайнятості та її структурні підрозділи в містах та регіонах; приватні кадрові

¹Грішнєва О.А. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки: Автореф. дис... д.е.н.: 08.09.01 / НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. К., 2002. – 36 с.;

агенції); інфраструктуру соціального забезпечення (Міністерство соціальної політики; Пенсійний фонд; Фонд соціального захисту інвалідів; Фонд соціального страхування; Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду; Державний комітет по нагляду за охороною праці; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та інші обов'язкові страхові фонди та їх структурні підрозділи); інфраструктуру антикризового управління людським капіталом (об'єднує структурні підрозділи відповідних міністерств та відомств, які беруть участь у реалізації антикризової стратегії управління), профспілкові та громадські організації; банки, небанківські установи (кредитні спілки; страхові компанії; державні фінансові управління); телекомунікаційну інфраструктуру (телерадіокомпанії, центри книговидавництва та друку газет і журналів, он-лайн видання). До неформальних інститутів можна віднести менталітет, релігію, культуру та відповідальність. Інституційне середовище має бути сприятливим для забезпечення високого рівня та якості освіти, збільшення тривалості життя, утвердження високих моральних цінностей, підвищення рівня відповідальності та згуртованості в суспільстві, забезпечення безперервного людського розвитку в усіх його вимірах.

Однак, на жаль, кризові явища в Україні вже мають перманентний характер і охоплюють практично всі сфери життя. Політична криза та продовження військових дій на Сході України погіршують й без того складне фінансове становище країни, зумовлюючи поглиблення так званої «нової бідності», пришвидшення інфляційних процесів, маргіналізацію окремих верств населення.

Варто відзначити, що Україна – єдина серед європейських країн, яка застрягла у міжкризовому просторі. Після глобальної кризи 2008–2009 рр. більшості країн вдалося відновити позитивну економічну динаміку, Україна ж знову потерпає від кризових проявів. Нинішня вкрай слабка економічна динаміка України – в умовах триваючої військової агресії, поглиблення і розширення негативних тенденцій в економіці, низького рівня довіри до системи державного управління, високої корупції, слабкої фінансової дисципліни, незадовільної інвести-

ційної привабливості та надмірного боргового навантаження – вказує на утримання «переддефолтних» ризиків для України та зниження її конкурентоспроможності². В дослідженні рейтингового агентства Moody's, опублікованому в січні 2015 р.³ зазначається, що одним з ключових внутрішніх ризиків для України є невизначеність надходжень зовнішнього фінансування при дуже низькому рівні валютних резервів країни. Економічний спад прогнозується на рівні 6%. Співвідношення державного боргу України до ВВП у 2015 р. може зрости до 83% порівняно з 41% у 2013 р. У 2003–2013 рр. цей показник зріс у 1,4 рази (з 29,4% до 41%)⁴. Посилення кризи в Україні загрожує дефолтом за зовнішніми та внутрішніми зобов'язаннями країни.

2014 р. поставив перед Україною небачені раніше за складністю політичні, соціальні й економічні проблеми. Необхідна концентрація зусиль усіх сил країни, усіх громадян, усіх науковців, щоб сучасні проблеми перетворити на майбутні виклики, щоб забезпечити нову якість економічного зростання, соціалізацію економіки й цивілізацію суспільства, реальне відродження України в новій якості⁵.

Аналізуючи вплив кризових явищ на процеси формування, використання та збереження людського капіталу, можна виокремити такі групи чинників: глобалізаційні, політичні, економічні, соціальні (рис. 1). Ці чинники впливають на всі елементи інституційної інфраструктури, яка забезпечує передумови для формування, розвитку, використання та відтворення людського капіталу.

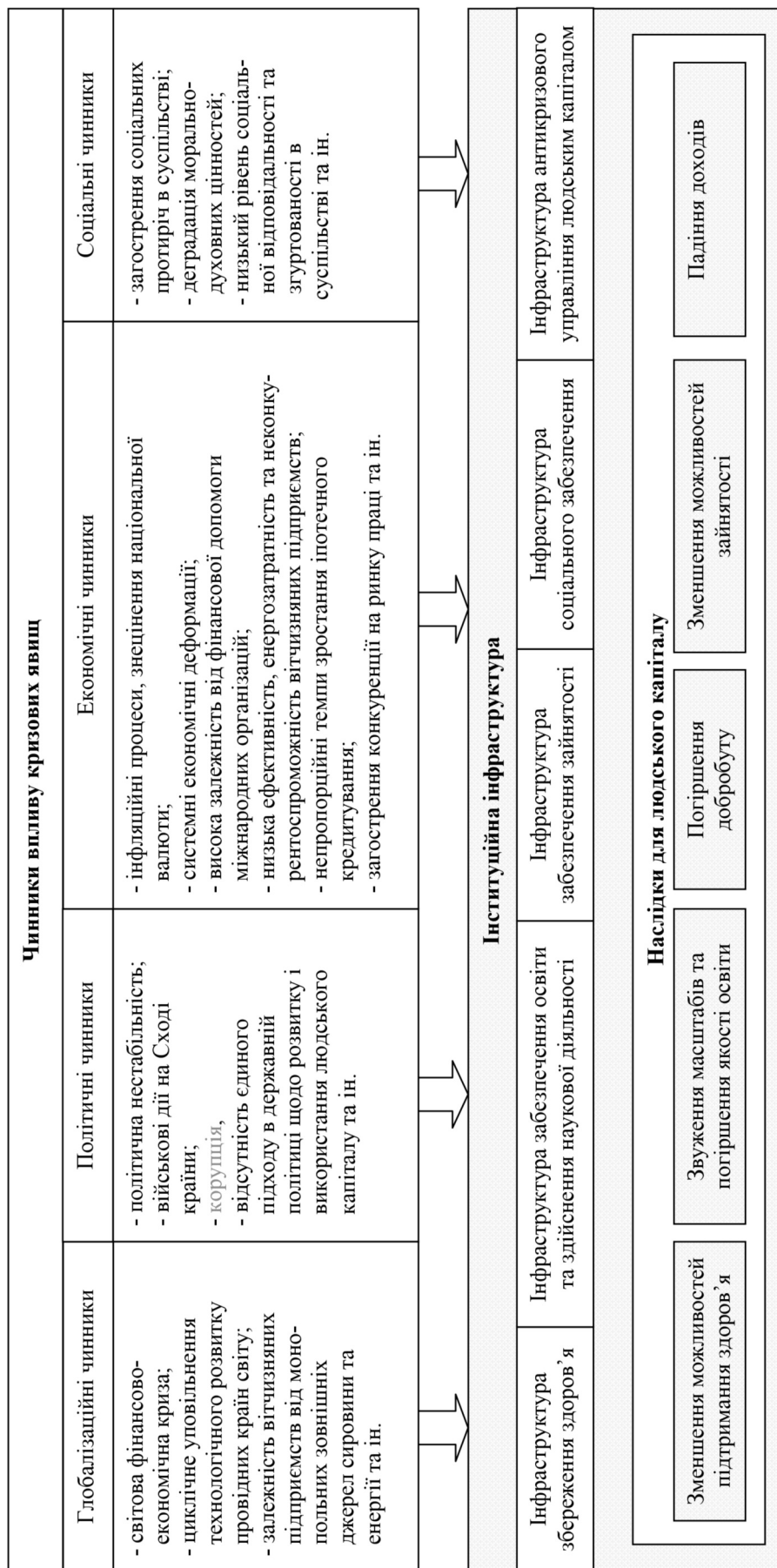
Глобалізаційні чинники об'єднують такі аспекти як вплив світової фінансово-економічної кризи, циклічне уповільнення технологічного розвитку провідних країн світу, залежність вітчизняних підприємств від монопольних зовнішніх джерел сировини та енергії. Варто відзначити, що економічна криза 2008–2009 рр. в Україні була передусім зумовлена впливом кризових явищ глобального рівня на економічну систему, однак її сучасний етап є більшою мірою наслідком внутрішніх проблем, вирішення яких відкладалось на довгі роки, але яких уникнути неможливо (значне технологічне відставання, споживацьке ставлення до природних ресурсів, нерегульованість економічних відносин та ін.).

²Юрчишин В. Україна – від кризи до кризи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_do_kryzy.pdf

³Moody's: Ukraine's economic downturn and deteriorating public finances raise likelihood of bond restructuring next year. Moody's investors service [Electronic recourse]. – Available at: https://www.moody.com/research/Moody's-Ukraines-economic-downturn-and-deteriorating-public-finances-raise-likelihood-PR_315502

⁴World Economic Outlook Database, April 2014. International Monetary Fund [Electronic recourse]. – Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx>

⁵Гришнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. Збірник наукових праць. – №1 (7). – 2014. – С. 40.

Рис. 1. Вплив кризових явищ на процеси формування та збереження людського капіталу
Примітка. Розроблено автором.

Політичні чинники в сучасних умовах мають вирішальний вплив на динаміку економічних індикаторів на всіх рівнях. Серед них варто передусім виокремити такі: політична нестабільність, корупція, військові дії на Сході країни, відсутність єдиного підходу в державній політиці щодо розвитку і використання людського капіталу. Щодо політичних чинників, варто передусім відзначити складність та різновекторність їх впливу (колапс попередньої політичної системи, нестабільність нової, і водночас підвищення рівня громадянської активності, національної свідомості та ін.). За міжнародним рейтингом Failed States Index⁶, який відображає нездатність влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію, у 2013 р. Україна посіла 117 місце і знаходилась в групі країн із рівнем стабільності нижче середнього (небезпечний рівень ризиків).

Не зменшуючи важливість політичних чинників, варто відзначити, що в системі чинників впливу кризових явищ на процеси формування та збереження людського капіталу важливе значення мають також економічні чинники, адже вони визначають обсяги інвестицій, які спрямовуються на формування та збереження людського капіталу, створюють передумови для його ефективного використання. До економічних чинників ми відносимо: інфляційні процеси, знецінення національної валюти, системні економічні деформації, високу залежність від фінансової допомоги міжнародних організацій (зокрема, кредитів Міжнародного валютного фонду), низьку ефективність, енергозатратність та неконкурентоспроможність вітчизняних підприємств, непропорційні темпи зростання іпотечного кредитування, загострення конкуренції на ринку праці та ін.

Інфляційні процеси, знецінення національної валюти, що стрімко відбуваються в сучасних умовах, знижують й без того недостатні передумови для формування, розвитку, використання та відтворення національного людського капіталу. Масово зuboжиле населення, яке ще не повністю усвідомлює, наскільки знизилась купівельна спроможність заробітної плати, живе без довгострокової інвестиційної стратегії формування власного людського капіталу, адже його метою в сучасних умовах передусім є виживання, а не поліпшення рівня та якості життя.

Зміни в соціально-трудої сфері, розвиток тіньового сектору та нестандартних форм зайнятості сприяють посиленню тенденцій нестабільності,

негарантованості, «хиткості» трудових гарантій та деформації відносин в сфері зайнятості. Поступово втрачається взаємозв'язок між результатами праці та рівнем її оплати, що знижує рівень мотивації до трудової діяльності.

Асиметрії в економічному і соціальному розвитку, нестійкість у найширшому її розумінні, десоціалізація відносин у сфері праці, зниження соціальної згуртованості, поширення соціального відторгнення – усе це тренди, реальність початку нового століття і в цьому чи не головний парадокс сьогодення. Вияви асиметричності як найбільш характерної ознаки наявних моделей соціально-трудої відносин багатоманітні. Основні з них такі: масові випадки розподілу результатів виробництва (доходів) не на користь найманих працівників; порушення прав найманих працівників на гідні умови праці; невиконання роботодавцями зобов'язань, що передбачені трудовими договорами (контрактами)⁷.

Соціальні чинники об'єднують такі аспекти, як загострення соціальних протиріч у суспільстві, деградація морально-духовних цінностей, низький рівень соціальної відповідальності та згуртованості в суспільстві. Життя в умовах нестабільності та відсутності соціальних гарантій поступово впливає на формування негативних настроїв у суспільстві, веде до зниження рівня згуртованості.

Наслідками негативного впливу кризових явищ є зменшення можливостей підтримання здоров'я, зрушення масштабів та погіршення якості освіти, погіршення добробуту, зменшення можливостей зайнятості, падіння доходів. За офіційними статистичними даними⁸, практично всі ресурси домогосподарств та державного сектору витрачаються на підтримання поточного рівня споживання і добробуту. Тому ресурси для інвестування в людський капітал дуже обмежені. Так, у 2007–2013 рр. кінцеві споживчі витрати зросли з 77,5% до 92,8% від ВВП. Найбільш яскраво про зменшення рівня доходів свідчить такий факт – у 2013 р. середня заробітна плата становила 3265 грн. (близько 400 дол. США за курсом НБУ), а у 2014 р. – 3476 грн. (210 дол. США), і падіння валютного курсу продовжується.

Збереження людського капіталу має вирішальне значення для відновлення економіки після кризи, подолання «нової бідності», формування передумов для поступового утвердження інноваційної моделі розвитку та підвищення міжнародної конкурентоспроможності нашої країни. Для збереження люд-

⁶The Failed States Index 2013 [Electronic recourse]. – Available at: <http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable>.

⁷Колот А. М. Асиметрії розвитку соціально-трудої сфери: прояви, причини, передумови подолання / А. М. Колот // Актуальні проблеми економіки. – №6. – (132). – 2012. – С. 206.

⁸Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2014. – 534 с.

ського капіталу необхідна реалізація антикризової стратегії⁹.

Говорячи про антикризове управління, зазвичай мають на увазі комплекс заходів тактичного характеру, що проводяться під час кризи. Проте, це не вичерпує весь зміст цього поняття. Його особливістю є зміна пріоритетів, а тому у сфері управління людським капіталом акценти повинні бути зміщені на збереження здоров'я та відновлення мотивації до продуктивної праці, за рахунок чого потім, після покращення загальної ситуації, й будуть вирішені завдання щодо прискороного розвитку всіх інших складових людського капіталу¹⁰. Збереження здоров'я та професійних навичок є стратегічними завданнями в умовах кризи, вирішення яких в сучасних умовах потребує використання інноваційних рішень. Низький рівень фінансування державних медичних та освітніх закладів обумовлює необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування – надання різного виду платних послуг, пошук та залучення міжнародних грантів, створення різних «фондів розвитку». При цьому витрати на фінансування сфери охорони здоров'я та освіти поступово перекладаються на домогосподарства, які при цьому ще й вимушені сплачувати податки на утримання органів державної влади, фінансування соціальної сфери та ін. В умовах кризи відбувається зменшення інвестицій в людський капітал на всіх рівнях, і соціальна сфера є однією з найбільш вразливих.

Варто відзначити, що незважаючи на певні суперечності, пов'язані з використанням нестандартних форм зайнятості, вони дозволяють хоча б частково і тимчасово вирішити проблему забезпечення робочими місцями, адже тривале безробіття веде до втрати кваліфікації, неможливості ефективного професійного розвитку, і подальших втрат, пов'язаних із незабезпеченням умов для продуктивної зайнятості.

Висновки. Реалізація ефективної антикризової стратегії управління процесами формування та збереження людського капіталу є важливою передумовою подолання негативного впливу кризових явищ; вона передусім передбачає підвищення рівня відповідальності органів державної влади, роботодавців для подолання корупційних, тіньових схем, рівня згуртованості населення, активізацію діяльності інститутів громадянського суспільства, формування культури стратегічного мислення, належне нормативно-правове та ресурсне забезпечення функціонування всіх елементів інституційної інфраструктури, які забезпечують формування, розвиток, використання та збереження національного людського капіталу. Реалізація антикризової стратегії також має передбачати формування інфраструктури антикризового управління людським капіталом, яка об'єднує структурні підрозділи відповідних міністерств та відомств за проектним методом для забезпечення ефективної діяльності в кризовий період.

Передплачуйте, читайте науково-економічний та суспільно-політичний журнал

Часопис розрахований на тих, хто цікавиться проблемами праці, соціально-трудомих відносин, ринкових перетворень тощо.

Періодичність виходу — 8 номерів на рік.

Повідомляємо, що оформити передплату можна в будь-якому поштовому відділенні або пункті передплати

Україна:
Аспекти праці
Індекс — 74541

Вартість передплати на журнал «Україна: аспекти праці» на 2015 р.:
на рік — 116 грн 76 коп.
на півроку — 58 грн 38 коп.
на квартал — 29 грн 19 коп.

⁹Гришнова О.А., Брінцева О.Г. «Відповідальність підприємства щодо персоналу як новий формат розбудови соціально-трудомих відносин / Экономика и управление. Научно-практический журнал. № 4, 2012. С.49-56.

¹⁰Колот А., Григорович С. Теоретичні і прикладні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу / Україна: аспекти праці, № 8, 2005, С.19-27.